

2. Situácia po vzniku Slovenského štátu bola pre väčšinu obyvateľstva Slovenska v danom momente Následne začali vznikať odbojové skupiny doma a exilové centrá v Londýne a Moskve. Personálne zloženie domácich odbojových skupín vychádzalo predovšetkým z účasti ich členov v politických stranách, konfesionálnom zastúpení, či z rôznych sektorov hospodárstva a armády. Domáci odboj sa sústredil v dvoch hlavných centrách.

3. Občiansky odboj- Ich cieľom bolo obnovenie Československa v jeho predmníchovských hraniciach, ale so zachovaním väčšej či menšej samosprávy Slovenska. Občiansky odboj bol najpočetnejší, aj keď viac roztrieštený na množstvo odbojových skupín. Najprestížnejšia skupina bola pod kontrolou Jána Ursínyho a Jozefa Lettricha. Ich politickým programom sa stala obnova ČSR. Hoci sa občiansky odboj spočiatku zameriaval najmä na organizovanie pomoci pri úteku do exilu a na spravodajstvo pre zahraničný odboj. Od roku 1943 sa ich zameranie presúvalo k príprave ozbrojeného povstania či podpore partizánskeho hnutia. Na občiansko-demokratický odboj boli naviazaní a spolupracovali s ním aj viacerí poprední slovenskí národohospodári na čele s Petrom Zaťkom.

4. Komunistický odboj- bol najviac jednotný, organizačne hierarchizovaný a značne aktívny. Zároveň však z pohľadu snáh o dosiahnutie novej štátnej formy a nového režimu aj najmenej principiálny. Boli napojení na zahraničný odboj v Moskve. Uskutočňovali sabotáže, spravodajskú činnosť a v roku 1942 začali formovať partizánske skupiny. V období trvania nemecko-sovietskeho paktu o neútočení sa ilegálna komunistická strana orientovala na dosiahnutia tzv. Sovietskeho Slovenska. Vychádzala z negácie režimu „buržoáznej“ I. ČSR a smerovala k vytvoreniu režimu podľa modelu ZSSR. Po napadnutí ZSSR a po nadviazaní spolupráce čs. exilovej reprezentácie v Londýne na čele s E. Benešom táto vízia postupne nahradzovala koncepciu obnovy ČSR, ktorá ho zbližovala s občianským odbojom. Dôraz kládla najmä na protirežimnú prokomunistickú propagandu a ozbrojený boj prostredníctvom partizánskeho hnutia.

5. Vianočná dohoda 1943 a vznik SNR- Vzhľadom k vývoju na východnom a talianskom fronte sa Ján Ursíny koncom leta 1943 rozhodol hľadať potenciálnych odbojových partnerov pre prípravu likvidácie ľudáckeho režimu a obnovenia čs. štátu. Veľké možnosti ponúkala spolupráca s komunistami ako značne aktívnou zložkou odboja politicky naviazanou na Sovietsky zväz, veľmocenský vstupujúci do stredoeurópskeho priestoru. V byte Mateja Josku sa začali rokovania Jánom Ursíny s Gustávom Husákom a Lacom Novomeským, ku ktorým bol prizvaný aj Ján Lettrich. Výsledkom rokovaní medzi vedúcimi osobnosťami občianskeho a komunistického odboja bola Vianočná dohoda. Dohodli sa na spoločnom postupe v otázkach budúceho usporiadania štátu a o obnove ČSR na základe rovnoprávného postavenia Čechov a Slovákov vytvorili Slovenskú národnú radu. Od začiatku existencie Slovenskej republiky sa aj v armáde vytvárali odbojové skupiny dôstojníkov, ktoré sa usilovali o obnovu ČSR.

Krátko po podpísaní Vianočnej dohody sa jej signatári pustili do príprav ich hlavného cieľa – celonárodného protifašistického povstania. Jeho hlavnými predpokladmi boli najmä dostatočne široké vojenské prípravy a jeho hospodárske zabezpečenie, ale tiež dokončenie zjednocovania odboja. Začiatkom r. 1944 vzniklo z podnetu vysokých dôstojníkov ilegálne vojenské ústredie, ktoré spolu s ilegálnou SNR začalo pripravovať ozbrojené povstanie.

6. Vojenské prípravy povstania

- Už od mája 1944 ilegálne Vojenské ústredie venovalo značnú pozornosť organizačným a materiálnym prípravám ozbrojeného celonárodného povstania s ťažiskom v operačnom priestore Zvolen – Banská Bystrica – Brezno nad Hronom. Budovali ilegálnu sieť veliteľských funkcií vo vojenských posádkach na celom Slovensku. V spolupráci s finančníkmi a národohospodármi vytvárali materiálne predpoklady ozbrojeného vystúpenia – sústreďovanie zásob potravín, liekov a vojenského materiálu pre potreby povstalcov. V júli a v auguste 1944 usilovalo Vojenské ústredie sústrediť do operačného priestoru Zvolen – Banská Bystrica – Brezno nad Hronom početné ozbrojené jednotky. K zabezpečeniu tejto úlohy bola využitá aj evakuácia niektorých jednotiek z východného Slovenska. Prípravy povstania sa však oneskorili ako vo vojenských jednotkách na západnom Slovensku, tak najmä u jednotiek Poľnej armády, ktoré sa nachádzali v priestore Duklianskeho a Lupkovského priesmyku.

- K hospodárskemu zabezpečeniu sa podieľal Imricha Karvaš a Peter Zaťko. K nim sa pridávali rovnako politicky zmýšľajúci významní hospodárski pracovníci, ktorí neodmietali česko-slovenskú vzájomnosť a zároveň boli negatívne naladení voči kolaborácii s nacistickým Nemeckom.

Po prvých leteckých útokoch na Bratislavu v júni 1944 oficiálne zdôvodňovali potrebou presunov financií a materiálu do bezpečnejšieho zázemia. Takýmto spôsobom sa napr. príkazom Imricha Karvaša na budúcom povstaleckom území 3 miliardy slovenských korún, ale tiež sa do bezpečia švajčiarskych bánk dostala aj väčšina slovenského zlatého pokladu. Peter Zaťko, okrem rôzneho priemyselného tovaru, zabezpečil prostredníctvom riaditeľa Sedliackej banky tiež presun väčšieho množstva liekov a obväzového materiálu do pobočného skladu Mediky na Horehroní. Na návrh I. Karvaša a P. Zaťka Komitét hospodárskych ministrov rozhodol, že v auguste 1944 vydali obyvateľstvu zásoby potravín na tri mesiace dopredu a pod.

Situácia v odboji krátko pred povstaním v lete 1944

V lete 1944 už situácia na Slovensku dozrievala k výraznejšej forme prejavu proti režimu. Prispievala k tomu nielen samotná aktivizácia odboja ovplyvnená nemeckými porážkami a približovaním sa frontu, ale aj prvé významnejšie vojenské zásahy spojencov na slovenské územie, najmä bombardovanie rafinérie Apollo a zimného prístavu v Bratislave 16. júna 1944.

Väčšinu členov partizánskych skupín v lete 1944 tvorili sovietski vojaci, ktorí ušli z nemeckého zajatia a dostali sa do slovenských hôr. Pôsobili tu však aj slovenské partizánske skupiny a veliteľia, predovšetkým Viliam Žingor a jeho skupina v Turci a Ľudovít Kukorelli na východnom Slovensku. Do konca augusta 1944 sa v slovenských horách nachádzalo už niekoľko tisíc partizánov.

- Partizánske hnutie v lete 1944 ovplyvňovalo odboj a prípravy povstania dvoma smermi. Jeho nespornými pozitívami bolo aktivizovanie a radikalizovanie opozičných nálad voči režimu a vyvolanie odbojovej prevratovej psychózy. Na druhej strane sa však pričinením niektorých partizánskych veliteľov stretávame na Slovensku aj s výraznejšími prejavmi hrdelného násillia voči civilnému, predovšetkým nemeckému obyvateľstvu. Za najzávažnejší prejav partizánskej svojvôle ešte pred povstaním možno považovať popravy minimálne sto príslušníkov nemeckej menšiny v Sklabini,

vykonané poľným tribunálom partizánskej brigády Piotra Alexejeviča Velička. K podobným protinemeckým represiam sa ale nechali pod vplyvom partizánov vyprovokovať aj vojaci martinskej posádky.

-Od druhej polovice júla 1944 sa stáva prioritnou úlohou SNR a Vojenského ústredia dosiahnutie koordinácie s Červenou armádou. Bez jej pomoci nemalo povstanie nádej na vojenský úspech. Po dvoch zaváhaniach sa napokon 4. augusta 1944 podarilo vyslať na sovietsku stranu lietadlo pilotované majorom Lisickým. Lietadlo poskytol minister obrany Ferdinand Čatloš za protihodnotu prísľubu vedenia KSS(komunistickej strany slovenska), že v Moskve predložia jeho prevratový plán sovietskym predstaviteľom. Do vypuknutia povstania sa však nepodarilo dosiahnuť koordinácie pripravovaného povstania s aktivitami Červenej armády. Sovietske vedenie príliš nedôverovalo stupňu odbojového odhodlania a priprav k prevratu na Slovensku. Sovietske váhanie ovplyvnilo aj nekorešpondovanie povstaleckej akcie s vojenskými a politickými záujmami Sovietskeho zväzu.

7. Armáda a povstanie- Vojenské zložky na čele s Jánom Golianom vytvorili 1. československú armádu na Slovensku. Oficiálne pomenovanie vzniklo 31. augusta 1944. Povstalecká armáda sa skladala z jednotiek Slovenskej armády, ktoré prešli na stranu povstalcov. Počty jej bojovníkov sa postupne menili. Na začiatku bolo približne 18 000 vojakov. Po mobilizácii 5. septembra 1944 47 000, neskôr 60 000 vojakov.¹Najmenšími samostatne pôsobiacimi jednotkami boli oddiely (napr. veliteľstvo 5. oddielu sídlilo v Kremnici¹). Bojovú činnosť armády čiastočne podporovali niektoré partizánske jednotky. Na povstaleckom území vznikol fakticky nový štát. Velenie armády prevzal Rudolf Viest. Povstalecká armáda bola štátni protihitlerovskej koalície uznaná za spojeneckú armádu, čo malo podstatný význam pre povojnový osud Slovenska. Kľúčovú úlohu v prípravách povstania hrala Východoslovenská armáda, ktorá mala zabezpečiť karpatské priesmyky.

8. V prvých dňoch povstania mala povstalecká armáda k dispozícii 16 peších práporov a 8 samostatných rôt. Mala k dispozícii asi 46 000 pušiek, 4 000 samopalov, 2 700 guľometov, 200 diel a mínometov. Disponovala 24 tankami (LT-35, LT-38, LT-40 a PzKpfw IIIN), 4 stíhačmi tankov (Marder II), 3 improvizovanými pancierovými vlakmi, 34 lietadlami. Mala nedostatok ťažkých, protitankových a protilietadlových zbraní, čo nekompensovali ani letecké dodávky vojenskej výzbroje (protitankové pušky a protilietadlové guľomety) zo ZSSR a USA . V neskoršom období, po strate množstva výzbroje pri ústupoch, chýbal aj najzákladnejší vojenský materiál ako pušky, samopaly a strelivo do všetkých druhov zbraní. To spôsobovalo, že armáda síce mala dostatok mužov, ale nemala ich čím vyzbrojiť. V posledných fázach bojov preto nemala na zastavenie nemeckého tlaku dostatok záloh.

9. Partizáni a povstanie- Podľa dokumentov partizánskych štábov a 1. a 4. Ukrajinského frontu sa v tej dobe na Slovensku nachádzajú dva veľké partizánske zväzky, 17 brigád a 22 oddielov s celkovým počtom okolo 13 500 partizánov. Aj partizánske jednotky pôsobili v oddieloch. Napríklad 2. čs. partizánska brigáda J. V. Stalina (pôsobila pod Javorinou a na západe Slovenska) sa člení na štyri oddiely s názvami: Chruščov, Za slobodu Slovanov, Sloboda a Za víťazstvo. Veliteľom 2. čs. partizánska brigáda do 13.1.1944 bol podplukovník Ilija Danilovič Dibrov a od 14.10.1944 podporučík (poručík) Jozef Brunovský. Prvá čs.

partizánska brigáda J.V. Stalina je nazývaná Jegorovova partizánska brigáda, podľa veliteľa, kapitána Červenej armády Alexeja Semionoviča Jegorova.^[30]

10. Začiatok povstania- Prípravy povstania, ktorého prepuknutie bolo závislé od blízkosti a dohody s Červenou armádou, boli neočakávane prerušené 29. augusta 1944. Vtedy nemecké vedenie začalo pacifikovať už prejavovaný (partizánske hnutie) či potencionalný protinemecký odpor v štyle svojich brániacich sa jednotiek. Nemci vyslali na Slovensko okupačnú armádu, ktorá oficiálne prichádzala slovenskej vláde pomáhať iba zneškodniť partizánske hnutie. Do odboja zapojení vojaci a ostatní obyvatelia chrániaci si svoju slobodu sa však postavili okupačným vojskám na odpor. Prvé boje prepukli v predpoludňajších hodinách 29. augusta 1944, keď sa vojaci žilinskej posádky pod vedením majora Jozefa Dobrovodského rozhodli brániť mesto pred prichádzajúcimi nemeckými jednotkami. Následne sa však stiahli do Strečnianskej tiesňavy, kde mali v spolupráci s ďalšími jednotkami z Martina a za podpory partizánov vybudovať obranu a znemožniť nemeckej armáde postup do Turca. Večer 29. augusta sa aj Golianovmu Vojenskému ústrediu jednoznačne potvrdili správy o začiatku nemeckej okupácie. Na základe toho sa Golian rozhodol vyslať vojenským posádkam heslo „Začnite s vysťahovaním“, ktoré malo začať platiť od 20.00 hod. a znamenalo začiatok aktívnej obrany vojenských jednotiek proti nemeckej okupácii. V nasledujúcich hodinách a dňoch sa k povstaleckej výzve k odporu pripojila väčšina vojenských posádok na strednom a v menšej miere aj na západnom a východnom Slovensku. K vojakom zapojeným do povstania sa pridávali dobrovoľníci z radov civilného obyvateľstva. Vstup do povstaleckej armády postupne organizovali povstalecké vojenské posádky aj niektoré národné výbory, ktoré predtým pôsobili v ilegalite. Prvé hodiny a dni povstania však neprebiehali podľa plánov a želaní povstaleckého vedenia. Najnegatívnejšie ovplyvnila úvod ozbrojeného vystúpenia rýchla a efektívna nemecká pacifikačná akcia, ktorá eliminovala potencionalne najlepšie povstalecké jednotky Poľnej armády. Mimo povstaleckého diania tak zostalo, až na pár výnimiek, takmer celé západné a východné Slovensko. Zapríčinila to výrazne aj nerozhodnosť a nepružnosť miestnych povstaleckých veliteľov, ktorí neboli schopní previesť organizovaný prevrat a presun k Banskej Bystrici. Veľká časť vojakov, ktorá nebola odzbrojená Nemcami a mohla sa tak zapojiť do povstania, ostala v chaose prvých chvíľ okupácie bez velenia, opustila posádky a rozprchla sa domov.

11. Vojenský vývoj povstania

V prvých dňoch povstania sa tak po stratách západného a východného Slovenska utvorilo povstalecké územie z rozlohou približne 20 000 km². Jeho územie sa však s postupom nemeckých jednotiek zmenšovalo zo dňa na deň. V prvých dňoch povstania stálo proti nemeckej okupačnej armáde asi 18 000 povstaleckých vojakov a dôstojníkov. Po prvej oficiálnej mobilizácii 5. septembra to bolo už 47 000 a po druhej mobilizácii koncom septembra 1944 až 60 000 vojakov, s ktorých však veľká časť nemala vhodnú výstroj a výzbroj. Z ťažkých zbraní disponovali povstalci asi 120 tankami, z ktorých ale len 43 bolo pojazdnych. Naproti tomu nemecké jednotky mali asi 90 tankov a 40 samohybných diel, čiastočne porovnateľnej kvality ako povstalci. Povstalecké delostrelectvo bolo početnejšie, no kvalitatívne zaostávalo za nemeckým. V priebehu septembra nemecké letectvo ovládlo

vzdušný priestor nad Slovenskom. Po zbombardovaní letiska Malacky americkým letectvom a príchode stíhacieho pluku zo ZSSR sa situácia zmenila a vzdušnú prevahu si vybudovali povstaleckí letci.

Vojenský priebeh povstania možno rozdeliť do troch vývojových období. Do 9. septembra 1944 sa skončila prvá fáza obranných povstaleckých bojov. Povstalecká armáda utrpela značné straty na zásobách vojenského materiálu, ktorý citeľne chýbal v neskorších dňoch. Pre povstanie boli stratené Spiš a Liptov. Na Hornej Nitre prebehli ťažké ústupové boje, v ktorých povstalci utrpeli značné straty.

V druhej fáze povstaleckých bojov od 10. septembra do 18. októbra 1944 sa reorganizáciou povstaleckej armády podarilo spomaliť nemecký postup. Napriek všeobecnému ustupovaniu zaznamenávajú povstalci vďaka osobnému hrdinstvu svojich vojakov aj rad povšimnutiahodných vojenských úspechov. Spomenúť možno boje pri Telgárte, obranu výšiny Ostrô, obranné boje v oblasti Dolnej a Hornej Štubne, neskôr Čremošného a pod. Napriek tomu dochádza v septembri 1944 k strate Hornej Nitry a Turca.

Poslednou fázou obrany povstaleckého územia bolo obdobie od začiatku generálnej nemeckej ofenzívy 18. októbra až do vojenskej porážky povstania koncom októbra 1944. Priama okupácia a nastolenie Szálasiho režimu v Maďarsku umožnilo nemeckej armáde rozhodujúci útok proti slabo zabezpečeným južným úsekom povstaleckej obrany, kde sa dovtedy nebojovalo. Zo všetkých strán obkľúčené povstalecké územie o necelých desať dní tomuto tlaku podľahlo. Vedenie akýchkoľvek otvorených bojov s nemeckými jednotkami nasadenými proti povstaniu už nemalo najmenšiu nádej na úspech. Preto generál Rudolf Viest, ktorý 7. októbra priletel z londýnskeho exilu a prebral od Goliana velenie povstaleckej armády, vydal 27. októbra 1944 rozkaz pre ústup z Banskej Bystrice na Donovaly. Zakrátko nato rozpustil povstaleckú armádu a súhlasil s jej prechodom na partizánsky spôsob boja.

12. Povstanie a oslobodzovanie Československa

Sovietská armáda oslobodila do konca októbra 1944 bezprostrednú oblasť karpatských priesmykov. Začiatkom roku 1945 nacisti okupovali ešte celé stredné a západné Slovensko. Pre budovanie vojenských opevnení mobilizovali všetky zdroje a ľudské sily, namäť v Čechách a na Morave. Aj v hornatých východoslovenských oblastiach nepriateľ zhromaždil veľké vojenské sily a dobre pripravil obranu územia pred postupujúcou Sovietskou armádou. Tak sa tempo oslobodzovania Slovenska v novembri a decembri 1944 spomalilo. Do konca roku 1944 oslobodili Sobrance, Sninu, Humenné, Michalovce, Kráľovský Chlmec, Svidník, Trebišov, Šahy, Levice. Koncom roku 1944 sa skončila prvá etapa oslobodzovania Slovenska, ktorého oslobodené územie malo asi rozlohu 9000 km² a žilo tu pol milóna obyvateľov.

V ďalšej etape oslobodzovateľské vojská vztýčili dňa 19. januára 1945 svoje víťazné zástavy v Košiciach a Prešove. V ďalších dňoch zavítala sloboda do ďalších miest Spišská Nová Ves, Poprad a Brezno. Sovietska ofenzíva v marci 1945 viedla k významnému posunu frontov na Slovensku. Po boku sovietskej armády sa oslobodzovacích bojov na Slovensku zúčastnil aj I. ČS armádny zbor ZSSR, ktorý plnil úlohy v rámci 18. armády Sovietskeho zväzu. Prvá ČS tajná brigáda bojovala v rámci 38. armády ZSSR, prvá ČS zmiešaná letecká divízia v rámci 8. leteckej armády ZSSR. Do boja za oslobodenie Slovenska, ale i českých krajín sa začlenili od decembra 1944 aj vojaci 1. a 4. rumunskej armády.

V ranných hodinách dňa 9. mája 1945 prenikli tanky armád 1. ukrajinského frontu pod velením I.S. Konvela do Prahy. Po boku sovietskych vojsk postupovali vojská 2. poľskej

armády a vojská 2.ukrajinského frontu. A tak sovietska armáda vyčistila Prahu od nacistických vojsk. **V boji za oslobodenie ČS padlo vyše 140 000 sovietskych vojakov.**